

čija su produktivnost i distribucija bitno različite u odnosu na ST. Jednako se tako nastojalo istaknuti neka od obilježja po kojima se Büttner razlikuje od dostupnih transkribiranih tekstova, u nadi da će ga se na taj način jednom moći povezati s dosad nedostupnim transkribiranim tekstovima, što bi doprinijelo upoznavanju okolnosti i načina na koji je Büttner učio jezik i sastavio svoj rječnik.

2.2. Transkripcija

2.2.1. Napomene uz transkripciju

Transkripcija Büttnerovoga turskog jezika temelji se na onovremenoj njemačkoj grafiji. Sam Büttner nije dao nikakve upute o čitanju, kako su to učinili neki drugi sastavljači; njegov rad u cjelini, uključujući cjelokupnu ostavštinu na turskom jeziku – i sam Rječnik, i ostale papire koji su ostali kao dio njegove ostavštine na turskom jeziku – nema nikakvih “gramatičkih” pretenzija jer je vjerojatno smatrao kako se njegov rad može pratiti preko neke od u ono vrijeme poznatih gramatika.

Sigurno je da Büttner nije znao arabicu. U cjelokupnoj ostavštini ni na jednom mjestu nema nikakvih zapisa arabicom. (Da ju je znao, teško da to barem negdje ne bi pokazao; što se poznavanja jezika tiče, prema bilješkama u njegovoj ostavštini može se, kako je spomenuto, zaključiti da je pored turskog poznao još i latinski, talijanski i francuski, pa bi vjerojatno i poznavanje arabice negdje zabilježio.) Time je donekle smanjena mogućnost odstupanja od pravilne transkripcije pod utjecajem arabice, ali nije u potpunosti, jer ostaje mogućnost utjecaja nekoga tko ju je znao, a koga je Büttner koristio kao izvor.

Nadalje, sigurno je da se u transkripciji nije sustavno oslanjao ni na jednog od *autoriteta* koji su mu prethodili, iako je očigledno da je neke elemente preuzeo od prethodnika: tako je od Meninskog možda uzeo grafeme γ i ζ^{35} , ali nije uzeo ostale (npr. grafem æ , znak ‘ kao oznaku palatalnosti – kod Büttnera se taj znak javlja samo u jednoj riječi – i drugo). Od Molina vjerojatno potječu grafemi *ki* i *gi*, ali ga, iako na leksičkoj razini ima zanimljivih sličnosti, nikako nije sustavno i direktno prepisivao. Od Holdermanna, čiju je gramatiku sigurno imao, preuzeo je možda digram *eu* za fonem / \ddot{o} /, koji se javlja u svega nekoliko riječi³⁶.

Njegov se Rječnik uglavnom treba razumijevati kao njegova fonetska interpretacija turskoga jezika, u onoj mjeri i na onoj razini do koje ga je usvojio. Promjene uvjetovane pravilima njemačkoga jezika ujedno upućuju na to da je Büttner jezik poznao toliko da ga je mogao prilagođavati svome, odnosno stvoriti vlastiti idiolekt.

35 I kod Meninskog i kod Büttnera kvačica toga slova okrenuta je u suprotnom smjeru.

36 K tomu, Büttner je, kako je rečeno, znao talijanski i francuski, pa se utjecaj grafije ta dva jezika može tumačiti i na taj način.

Vrlo su rijetke rukopisne pogreške kao što je npr. ispadanje ili premetanje slova, i one su redovito odmah i ispravljene.

Granice među fonemima i njima pripadajućim grafemima u transkripciji su veoma jasno naznačene; kao ni grafija suvremenoga turskog jezika, ni Büttnerova grafija uglavnom nije uključivala više znakova za jedan fonem na temelju kojih bi se mogli rekonstruirati alofoni. Stoga broj grafema korištenih u Rječniku gotovo da i nije bitno veći od broja grafema u suvremenom turskom jeziku. Više grafema za jedan fonem u ovom slučaju uglavnom označuje foneme kojih nema u njemačkom jeziku, kao što su /č/ i /dž/. U nekim od transkribiranih tekstova autori su koristeći nekoliko grafema za isti fonem dali temelja za prepoznavanje alofona određenog fonema; primjerice u Harsányievoj ostavštini fonem /e/ ima sljedeće grafeme: æ, e, ë i é (Hazai, 1973: 324). Büttner alofone ne opisuje uvođenjem novih grafema, nego direktno prelazi na grafem nekoga drugog fonema, pa je u takvim slučajevima mnogo teže utvrditi radi li se o fonologizaciji ili o alofonskoj varijanti, bilo iz perspektive turskog ili njemačkog jezika.

U radu se nastojalo prepoznati svaki utjecaj Meninskog i Molina na Büttnerovu transkripciju, za što je bila potrebna konstantna poredba s ekvivalentima u njihovim rječnicima. Provedena je također i sustavna poredba s turskim dijalektima (prema TTAS), i transkribiranim tekstovima nastalim na području Balkana (Hars., III.³⁷ i dr.). Jednako se tako nastojalo prepoznati svaku promjenu koja je uvjetovana isključivo pravilima njemačke grafije, i time relevantna samo na nivou transkripcije. Redovito se uz svaki fonem može definirati jedan osnovni grafem, a broj preostalih grafema toga fonema i broj njihovih pojava ovisi o tome koliko je Büttneru kao Nijemcu dotični fonem bio poznat: za one koji su mu nepoznati, broj grafema zamjetno je veći (vidjeti npr. /k/, /dž/ i /č/). Ako se neki grafem javi u malom broju riječi, najčešće ga je moguće povezati s nekim od Büttnerovih prethodnika (često s Molinom). Zbog toga ti *pomoćni, marginalni* grafemi, posebno kod konsonanata, najčešće ne upućuju na alofonske varijante, nego su problem transkripcije, odnosno rezultat utjecaja tuđe grafije.

2.2.2. Konsonanti

Jednim su grafemom bilježeni /l/, /m/, /n/ i /r/. Kod ostalih fonema korišteni su sljedeći grafemi³⁸:

37 Za izvore koji se često spominju korištene su skraćenice; vidjeti popis skraćenica, poglavlje 6.

38 Fonološka i fonetska transkripcija u ovom radu nisu predstavljene prema međunarodnoj transkripciji, nego prema transkripciji koja se dosada ustalila u radovima ove vrste.

fonem	grafem (i)
b	b, p
p	p, b
d	d, t
t	t, d, dt, th
ɣ	gh, g, k
g	g, gh, ghi, ki
q	k, c, q, g, gh
k	k, ki, k', ghi, gy, gh, g
ć	cs, ć
v	v, f
f	f, ph
z	s, z, sz, ss
s	s, ss
š	sch, ś
ž	sch, ś
y	j, i
h	h, ch, k, g
h /χ/	h, ch, k, g
l	l
r	r
m	m
n	n
dž	cs, ği, ğ, tsch
č	cs, ğ, ć, tsch, cz, ki

B

U anlautu i inlautu fonem /b/ bilježen je grafemom *b*, primjerice: *baba* (105); *bütün* (66); *böyük* (54); *habar* (72); *kasaba* (45); *kurbaghü* (46). U nekoliko primjera na početku riječi³⁹ zapisan je grafemom *p*, u ST⁴⁰ *bahtsız*, *bereketlik*, *biber*, *bikir*, *buyurmak*, *buyurun*.

Kako u drugim izvorima (Meninski, Molino) i u dijalektima (TTAS) navedeni primjeri ne počinju bezvučnim fonemom, a u navedenim riječima nema nikakva razloga koji bi u kontekstu turskog jezika mogao uzrokovati obezvučenje, pojava da se /b/

39 I u ovom dijelu o transkripciji i u fonetsko-fonološkoj analizi termin *riječ* znači *leksičku riječ*, a podrazumijeva se da je osnovna jedinica analize *fonem*.

40 ST je oznaka za suvremeni turski. U Prerađenom Rječniku (poglavlje 5) sve su natuknice posložene uz pripadajući ekvivalent iz suvremenoga turskog, pa se u ovom dijelu, ukoliko nije neophodno, ne navodi svaki zapis dotične riječi u Büttnerovom Rječniku.

na početku riječi zapisuje grafemom svoga bezvučnog parnjaka /p/ može se objasniti činjenicom da se u njemačkom /b/ na početku riječi ostvaruje bezvučnim alofonom (Duden Ausspracheworterbuch: 63). Ostaje, naravno, pitanje zašto je to primijenjeno samo u ovako malom broju riječi, i to posve dosljedno.

Jedini primjer kod kojega je /b/ u inlautu zapisan grafemom *p* je ST *tebdil*. O /b/ u auslautu vidjeti u poglavlju 2.3.6.

P

Osnovni grafem ovoga fonema je *p* (npr. koparmak (1), öpmek (65), parlak (9) itd.). Pojava da se na mjestu fonema /p/ u anlautu pojavljuje i grafem (fonem?) *b* objašnjiva je i promjenom /b/ > /p/, i spomenutom pojavom da se fonem /b/ u njemačkom na početku riječi ostvaruje bezvučnim alofonom (koja je, moguće, dodatno potencirana promjenom /b/ > /p/) (o /p/ u anlautu v. 2.3.9.1.). No, siguran utjecaj njemačkog jezika zbog kojega se na mjestu fonema /p/ javlja grafem *b* očituje se u inlautu i auslautu (o /p/ u auslautu v. 2.3.6.). U inlautu je to dosljedno zabilježeno u ST *ispat*, *kahpe*, *kahpecilik*, *nispet*, *rençper*, *şapka*, *şarampol*, *yaprak* i *yapyap*, te u pojedinim slučajevima u sljedećim riječima⁴¹:

arpacık (Men.: arpağık, 130): arbacsik (dem.) (125) (ali: *arpa* (Men.: arpa, 130): arpa (51); arpa–kasch (51); arpa–suju (g.v.) (24); arpasujundan (g.v., abl.) (2))
çiplak (Men.: çiplak, 1578): csiblak (23); csiplak ajakden (abl.) (15)
kalpak (Men.: kalpak, 3742): kalbak (56); kalpak (62)
toprak (Men.: toprak, 3135): tobrak (113); Tobrak (38); Tobrak (54); Tobrakdan (abl.) (117); toprakdan (abl.) (109); msyr–tobraki (g.v.) (6)
yapmak (Men.: japmak, 5531): jabmak (36); japmak (101); japmak (106); Japmak (11); japmak (122); japmak (69); japmak (89); Japmak (16); Süret japmak (1).

Većinu ovih riječi objašnjava pravilo da se u njemačkom /b/ uz likvide i nazale [m, n, l, r] (neovisno o tome da li mu prethode ili ga slijede) ostvaruje kao [p] (Duden Ausspracheworterbuch: 63). U ostalima se *b* može objasniti etimonom, ili neizravnim utjecajem arapskoga pisma, odnosno mogućim posredovanjem izvora koji je bio obilježen utjecajem arabice: tako ST *ispat* i *nispet* Meninski arabicom zapisuje s ب, ali

41 Zbog lakšeg razumijevanja natuknica, uz njih su navođeni i njihovi ekvivalenti iz ST, a natuknica iz Meninskog dodana je da bi se mogla provesti sustavna poredba i s njegovim jezikom. Kod riječi kojima u rječnicima suvremenog jezika nije nađena potvrda, ali su morfološki moguće i kao takve jedna od karakteristika morfološke razine ovoga korpusa, pored riječi na suvremenom turskom stavljen je upitnik. Najčešće su dane sve verzije riječi, kako bi se pokazalo je li riječ u cijelom rječniku pisana na isti način, odnosno, češće, kako bi se uputilo na višestruki način pisanja. Tumačenje kratica korištenih za morfološki opis koji je riječima dodan u zagradama vidjeti u poglavlju *Upute uz prerađeni Rječnik* (poglavlje 5).

transkribira s *p*, *rençber* piše s *ç* ali transkribira s *b* i *p*, a *kahpe* piše s *ç* i *ç*, ali transkribira samo s *p*. Jedino ST *şapka* u dijalektima postoji kao *şabka* (TTAS, Rize), pa se u njoj odnos *p* ~ *b* eventualno može tretirati i kao promjena fonema.

D

Osnovni grafem fonema /d/ je *d*, npr. u: ad (72); badem (69); daha (107); dilim-dilim (123) itd. Ipak, u svim pozicijama (anlautu, inlautu i auslautu) na mjestu današnjeg fonema odnosno grafema *d* nalazi se u nekim riječima i grafem *t*. Njegovo javljanje u anlautu i auslautu nije samo problem transkripcije, nego je objašnjivo i na historijsko-lingvističkom planu (za anlaut v. 2.3.9.2., za auslaut v. 2.3.6.). U inlautu pak grafem *t* nema potvrdu ni u dijalektima, ni u ostalim transkribiranim tekstovima, pa se prema tome može gledati kao obilježje isključivo Büttnerovog jezika, odnosno utjecaj njemačkoga. To se događa sustavno u ST *bardak*, *endaze*, *hudut*, *hudutlaşmak* (?)⁴², *kadife*, *ordu*, *ördek*, *perde*, *tebdil*, *ziyadelik*, *ziyadesince* (?), te sporadično u sljedećim riječima:

aldanmak (refl.) (Men.: aldanmak, 387): altanir (-r) (105)

aldatmak (fakt.) (Men.: aldatmak, 386): Aldatmak (21); altatyr (-r) (105)

beddua (Men.: bed du-a, Indeks: 991): betduva (108); betova (45)

bednamlık (?) (Men. nema, bednām, 733): betnamlık (85)

dudak (Men.: dudak, dodak, 2157): Dutak (67)

ebedelâbâd (Men.: ebedül- vel ebedelâbâd, 18): Ebetul abatia (41)

ebedi (Men.: ebedi, 21): Ebbedi (112); Ebbedi (97); Ebeti (41);

kardeş (Men.: karyndaş, vul. kardaş, 3678): kardasch (25); kardasch-üldürüğü (g.v.) (25); kartasch (97).

U većini navedenih riječi promjenu je moguće objasniti činjenicom da se /d/ uz [m n l r] izgovara kao [t] (Duden Aussprachewörterbuch: 63); to pravilo vrijedi za ST *al-*

42 Uz natuknice kojima nije nađen ekvivalent ni u jednom rječniku suvremenoga turskog jezika (uključujući i Derleme Sözlüğü), stavljen je upitnik. To su najčešće natuknice kod kojih se uvođenjem derivacijskih morfema (npr. sufiksima za tvorbu gl. lika, sufiksom -lik (posebno uz riječi porijeklom iz arapskog jezika te uz gl. imenice na -mak i -ma), sufiksima -daş, -(y)ici, -dar, -baz i -kâr itd.)) tvore novi oblici koji, iako teoretski mogući, u rječnicima suvremenog turskog nisu zastupljeni. U tim slučajevima upitnik uz natuknicu ne dovodi u pitanje ispravnost samoga oblika, nego najčešće upućuje na njegovu neobičnost, a o osobinama i uzrocima pojava takvih tvorenica govori se u dijelu posvećenom morfologiji. S druge strane, kod nekih natuknica nije moguće dokraja objasniti njihov oblik, ali se barem donekle može razumjeti način na koji su nastale, uključujući i to da se ponekad mora računati na krivo interpretirane i krivo zapisane/prepisane riječi (pr.: *aşçı*? (Men. nema, v. *aşçı*): aschcs (65); aschcsde (lok.) (65); u značenju: *kubinja*.). I o njima se govori u dijelu rada posvećenom morfologiji. I uz nekoliko riječi slavenskog porijekla stavljen je upitnik samo zato da bi se naznačilo da nisu prisutne u korištenim rječnicima, iako je njihovo značenje kao i prisutnost u Büttnerovom Rječniku lako objasniti.

dan-, *aldat-*, *bardak*, *bednamlik*, *endaze*, *kardeş*, *ordu*, *ördek* i *perde*. U ostalim riječima promjenu je moguće objasniti asimilacijom, bilo jukstapozicijskom (u ST *tebdil*), bilo distantnom (u ST *dudak*, *hudut*, *kadifè*).

T

Osnovni grafem ovoga fonema je *t*, npr.: at (71); Dost (46); orta adam (71); temis (72) itd. Na mjestu očekivanoga /t/ javlja se i grafem *d*. Usporedba riječi u kojima se to događa s njihovim ekvivalentima u dijalektima i transkribiranim tekstovima pokazuje da se ta pojava uglavnom može objasniti samo kao problem transkripcije, odnosno ili kao utjecaj njemačke grafije, ili kao transkripcijski arhaizam. To vrijedi za anlaut dijelom, a za inlaut u potpunosti (o toj pojavi u anlautu vidjeti i 2.3.9.2.). Utjecaj njemačkog jezika i ovdje se, kao i uz grafem *d*, može objasniti bezvučnim alofonom fonema /d/ u anlautu, realizacijom /d/ kao [t] uz [m n l r], asimilacijom, disimilacijom i sl. Riječi u kojima se to događa u anlautu su:

tabak (Men.: *tæbæk*, 3086): Dabak (50); Tabak (90)

taban (Men.: *taban*, 3083): Daban (47); Taban (93)

tahta (Men.: *tæchtæt*, 1108): dagda (111); dagda (80); Tagda (25)

tarih (Men.: *tārīch*, 1037): Megdübün Darüghini (g.v., ak.) (30); Tarik (51)

testere (Men.: *deftere*, 2077): destere (83); destere (83); Destereile (instr.) kesmek (4), i dr.

U inlautu se npr. pojava susreće u sljedećim riječima:

balta (Men.: *balta*, 683): balda (14); balda (55)

hantal (Men.: *chæntæl*, 1853): handal (112)

hoşnut (Men.: *choşnūd*, 1975): hoschnud olmak (17); hoschnuda (78)

hoşnutluk (Men.: *choşnudlyk*, 1902): hoschnudluk (30)

kutu (Men.: *kutu*, *kuty*, 3783): kudu (84); Schegyer–kudu (g.v.) (84); kutu (25); Burnuot kudu (g.v.) (25)⁴³

mektup (Men.: *mek'tüb*, 4861): Megdübün Darüghini (g.v., ak.) (30); megtübler (18); mekdub (25), i nekoliko drugih.

U svega nekoliko primjera za fonem /t/ koristi se i digram *th*, koji se čita kao [t] (Duden Aussprachewörterbuch: 98):

kantar: Canthar (27)⁴⁴

43 Sonorizacija /t/ u intervokalnoj poziciji nije bila rijetkost u osmanskome (Adamović, 1975: 227), ali se i u ovom slučaju čini ispravnije ovu promjenu gledati kako Büttnerovu interpretaciju naučenoga jezika.

44 U ovoj su riječi dva grafema (i *c* i *th*) vjerojatno napisana pod utjecajem nekog stranog alfabet.

yumurta: Jomurta (41); Jomurta (41); ballyk–jomurtasy (g.v.) (44); Jomurthanun beasi=aki (g.v.) (41); Jumurtha Sarysi (g.v.) (32).

Primjer utjecaja njemačke grafije je i pojava digrama *dt* koji se također čita kao [t] (Duden Aussprachewörterbuch: 78); kod Büttnera se javlja samo jednom, u auslautu: *ant* (Men.: and, 448): andt etmek (91).

G, Ğ

(U ovom će dijelu biti govora samo o ova dva fonema u poziciji u kojoj im ne prethodi vokal. O istim fonemima u postvokalnoj poziciji v. 2.3.9.3.).

U svim riječima u kojima se nalazi u anlautu fonem /ɣ/ pisan je grafemom *k*, u ST *gam*, *gaml*, *gammazlamak*, *gani*, *ganilik*, *garip*, *gayret*, *gazel*, *gonca*, *gurbet*, *gurbetlik* (?). Izuzetak su samo dva spomena ST *gayri* u kojima je pisan s *gh* (*gayri/gayri* (Men.: ghəjrī, 3445): ghairi (13); ghairi (22); kairi (13); okairi durlidr (imek) (7); kairisina (posv., dat.) (124)). /k/ je u anlautu u nekim od navedenih riječi potvrđen i u dijalektima, ali bez mogućnosti da se tu pojavu poveže uz neko određeno područje (u Crnomorju se javljaju samo *kayret* i *kurbet*). Pojava se ne može objasniti utjecajem njemačkog jezika. Jednako tako, ni prema zapadnorumelijskom turskom na tome mjestu ne može stajati /k/. No, ovakav način pisanja može se povezati uz tradiciju talijanskih filologa (Argentija i Molina), koju Adamović objašnjava utjecajem grčkog jezika (budući da su i Argenti i Molino turski učili pod utjecajem grčkih *dolmečera* u Istanbulu (Argenti: 112)). Tako se ovaj problem može tretirati samo kao pitanje transkripcije. Ipak, ni Argenti nije u tome posve dosljedan (npr. u: *ghamse*, *gharbiler* (Argenti: 185)).

Büttner, s druge strane, grafem *k* koristi i u anlautu nekoliko riječi s palatalnom vokalom osnovom, u ST *gerdan*, *gergef*, *gölge*, *gölgelik* te u jednom slučaju u:

gelin (Men.: g'elin, 4002): ghellin (24); kiellin (91).

Uobičajeni grafem fonema /g/ u anlautu je *gh*, i vrlo rijetko *g* koji se najčešće pojavi u nekom od spomena riječi koja inače u anlautu ima *gh*, npr.:

gerek (Men.: g'erek', 3922): gerek (38); gherek olmak (imek) (93); gherek (35); gherekdr (imek) (93)

göstermek (*fakt.*) (Men.: g'östermek', 4077): ghöstermek (116); ghöstermek (110); göstirmek (92); göstürmek (3).

U inlautu se /ɣ/ bilježi fonemima *g* i *gh*, a da nije moguće ustanoviti upućuje li to na bilo kakvu glasovnu razliku, npr.:

bozgunluk (Men.: bozghunlyk, 919): Bosghunluk (72)

yorgun (Men.: jorghun, 5616): Jorgun (69); jorgun (71)

karga (Men.: kargha, 3671): karga (65); kargha (78); kara kargha (78) i dr.

Za fonem /g/ ne koristi se u inlautu grafem *g*, nego najčešće *gh*, npr.:

çengel (Men.: çeng'el, 1664): Csenghel (55)

süpürge (Men.: süpürg'e, 2698): Süpürghe (21).

mengene (Men.: meng'ene, 4986): meghenede (lok.) (77); menghene (77);
meng-heneje (dat.) (77) i dr.

Oba se fonema u inlautu vrlo često bilježe i sa *k* što se u ovom slučaju, budući da Büttnerove varijante nisu zastupljene ni u transkribiranim tekstovima ni u dijalektima (prema TTAS), može objasniti isključivo utjecajem njemačke grafije, odnosno ili činjenicom da se /g/ uz [m n l r] izgovara kao [k], ili asimilacijom prema zvučnosti, npr.:

çilingir (Men.: çiling'er vel çiling'ir, 1642): csillinkir (88)

damga (Men.: damgha, 3127): Damka (24)

çekirge (Men.: çek'irg'e, 1630): csekirke/cseghirke (58) i dr.

Ukoliko mu ne slijedi /i/, /g/ se u ovom slučaju piše i digramom *ki*, npr.:

dülger (Men.: dülg'er, 2189): Dürkier~dülkier (123)

işgal (Men.: eşghâl, 238): Eschkial (51) i dr.

Jednako je tako palataizirani izgovor fonema /g/ na početku sloga u nekim riječima naglašen dodavanjem vokala *i* grafemu *gh*, odnosno trigrafom *ghi*, ali taj način najčešće nije sustavno proveden. Prema toj osobini Büttnerovoga turskog, može se reći da on nije eksplicitan predstavnik zapadnorumelijskog turskog kakav je npr. Ill., iako nosi pokoji trag i toga dijalekta. Pr.:

bügün (Men.: bu giün, 936): böghiün (7); Böghiünki (41); boghün (108); böghün (48); boghün (68)

gümürük (Men.: g'ümürük', 4018): Ghiümürük (5); ghömrük (123); ghümürük (69).

Čini se da ne postoji nikakvo pravilo po kojemu se grafema *g*, *gh* i *ghi* smjenjuju, jer se ista riječ može naći zapisana na sva tri načina, npr.:

sürgün (Men.: sürg'ün, 2704): Sürghiün (66); Surghün etmek-olmak (15)

sürgünlük (Men.: sürg'ünlik', 2704): Sürgünlük (15).

Prema svemu rečenom, grafemi ova dva fonema u anlautu i inlautu raspoređeni su na sljedeći način:

fonem	anlaut	inlaut
γ	k (gh)	g, gh, k
g	gh (g, k)	gh, k, ki, ghi

O fonemima /g/ i /γ/ u auslautu vidjeti 2.3.6.

K, Ć, Q

Uobičajen i najčešći grafem fonema /k/ u svim pozicijama u riječi je *k*, npr. kitab (63), csirkin (56), csuruk (42).

U manjem broju natuknica na palatalniji izgovor upućuje bilježenje ovoga fonema grafemom *ki*, pa se na taj način mogu ustanoviti i minimalni parovi s obzirom na /q/, npr.:

kar (Men.: kar, 3577): kar (89); kar–topu (g.v.) (89)

kâr (Men.: k'âr, 3837): kiar (51); Ilatsch kiar etmes (part.) (114); kiar (114).

U riječima arapskog i perzijskog porijekla bilježenje mekše artikulacije u Rječniku je pravilo, dok se kod turskih riječi bilježi vrlo rijetko, npr. kior (23), kiatib (90), Inkiar etmek (66), schekierli (124), kiül (10), ali i: kül–renki (g.v.) (53) i sl.

U dvije riječi palatalni izgovor fonema /k/ zapisan je grafemima ϵ^{45} odnosno *cs*:

hüküm (Men.: hük'm, 1791): höcsm etmek (107); höcümilen (instr.) almak (1);

hökm (114); hökm (114); hökm (17); Hökm (9); Jyldyslarün hökmü (g.v.)

(35); hökmünü (posv., ak.) (109)

U jednom slučaju koristi se grafem *k'*:

šükür (Men.: šük'r, šük'ür, 2841): Schük'ür (54).

Grafemi *k'* i *ć* vjerojatno su preuzeti od Meninskog, dok se *ki* treba vezati uz tradiciju filologa talijanskog porijekla.

Na palatalizirani izgovor po svemu sudeći upućuju i grafemi *ghi* i *gy*:

bereketlik (Men. nema, v. *bereket*): pereghiedluk (30)

šeker (Men.: šek'er, 2840): Schegyer–kudu (g.v.) (84); Schekier (124);

Schekier–kamischy (g.v.) (124); nöbet–schekiery (27).

Palatalizirana varijanta fonema /k/ bilježi se, dakle, sljedećim znakovima: *ki*, *k'*, *ć*, *cs*, *ghi* i *gy*. Može se reći da se ovdje radi o nešto većem stupnju (i grafijom pokazane) palatalizacije nego što je to kod /g/ (v. 2.2.2. (G, Γ)). Za razliku od /g/ koji se nikad ne zapisuje grafemom *ġ* koji je osnovni grafem fonema /dž/, ovdje se u jednom slučaju koriste i grafemi fonema /č/⁴⁶. Zato je vjerojatno opravdano u ovim primjerima palatalizirano /k/ ne smatrati samo njegovim alofonom, nego i posebnim fonemom koji ćemo obilježiti znakom *ć*. I pored toga, palatalizacija /k/ na početku sloga u mnogim riječima (ili barem u nekim od njihovih spomena) nije nikako naznačena, npr. Erkek–kedi (62), kebab–furuny (g.v.) (15), kel (62), kenar (30) i dr.

Iako se ni ovdje, kao ni u slučaju palatalizacije fonema /g/, ne može govoriti o direktnoj povezanosti s dijalektalnim rumelijskim turskim kakvu su pokazali neki drugi

45 U grafemu *ć* kod Büttnera je crtica okrenuta na suprotnu stranu.

46 Usp. i sa: *çaycı*: kiaiçsi furuni (g.v.) (15).

sastavljači transkribiranih tekstova (npr. Ill.), uvođenje velikoga broja grafema za ovaj fonem govori u prilog visokom stupnju njegove palataliziranosti, tolike da je Büttneru zapravo bio stran. On ga je vrlo rijetko prepoznavao kao [k] i uglavnom ga je, jednako kao /dž/ i /ž/ koji su za njega također bili strani fonemi, opisivao ne razne načine.

Velarno /q/ također se najčešće zapisuje grafemom *k*; preostali grafemi (koji su spomenuti niže) zastupljeni su u vrlo malom broju riječi. Taj je fonem Büttner očigledno smatrao identičnim s njemačkim fonemom /k/, pa nije imao problema u njegovu prepoznavanju (za razliku od turskog palatalnog /k/, v. gore). Pr.: *kara kargha* (78), *csukur* (13); *kalpak* (62), itd.

Ovaj se fonem u nekoliko riječi piše i grafemom *c*:

- arka* (Men.: arka, 146): arca–ortasy (g.v.) (81); arka (28); bycsaghün arcasy (g.v.) (89)
kafa (Men.: kəfā, 3732): Cafa (58); Cafasy (posv.) (58); kafa (102); kafa (85)
kafes (Men.: kəfes, 3734): Cafes (115); cafes (32)
kahve (Men.: kəhwet, kəhwe, 3815): Cafée (123); Cafeé–ibriki (g.v.) (62); Cave–agcsesy (g.v.) (103);
kanarya (Men. nema): Canaria–kuschi (g.v.) (27)
kantar (Men.: kyntār, vul. kantar, 3769): Canthar (27)
karnabit (Men.: kærnebit, 3678): carnabit (62); karnabit (23).

U jednoj je riječi dosljedno korišten grafem *q*:

- šekva* (Men.: šekwā, 2848): Schegua (19); schequa (63); Schequa etmek (8);
 sche–qua etmek (8);
šekvacı? (Men.: šekwāgi, 2849): Schequacsi (63).

U inlautu i anlautu oba ova fonema pišu se i grafemima fonema /g/, *gh* i *g*. Da bi uputio na mogućnost njihova variranja odnosno alofonskog odnosa, i sam je Büttner jednu riječ zapisao dvojno: *csekirke/cseghirke* (58). Vrlo rijetko te riječi takve kakve su kod Büttnera imaju potvrdu u dijalektima (v. u 2.3.9.2.) ili kod Molina, i najčešće ih treba tumačiti u okvirima njemačkog jezika (po kriterijima navedenim uz fonem /g/). U anlautu su to ST *keriz*, *kırmızı*, *kıyamet*, *körfez* i *kumru*.

Grafemi *g* i *gh* u inlautu zabilježeni su u ST *akçe*, *bakla*, *bekri*, *bereketlik*, *çakşır*, *fakir*, *fakirlik*, *fikir*, *hırka*, *işkence*, *işkencelemek* (?), *mektup*, *nakit*, *öksüz*, *tekerlek*, *tegere*, *yükletmek*.

Inventar grafema ova dva fonema u anlautu i inlautu je dakle sljedeći:

fonem	anlaut	inlaut
k	k, ki, g, gh	k, ki, ć, cs, k', ghi, gy, g, gh
q	k, c, g, gh	k, c, q, g, gh

U auslautu se fonemi /k/ i /q/ bilježe grafemom *k*, osim u tri riječi: Bucsagh (120); Jadagh (21) i gögh (58).

V

Za fonem /v/ koristi se grafem *v* u svim pozicijama u riječi. Pr.: vakyf (97), avlu (59), kav (124) itd.

U nekoliko riječi pod utjecajem njemačke grafije na mjestu /v/ stoji *f*:

alev (Men.: əlew, 402): *alef* (45)

alevlenmek (refl.) (Men.: alevlenmek', 403): *aleflenmek* (38)

pezevenk (Men.: püzewenk', 921): *pösefenk* (60)

vişne (Men.: wişna, 5376): *vişne~fişne* (119)

zevk (Men.: zewk, 2245): *Sefk* (120); *sefk etmek* (120); *Sevk* (54); *Sevk* (54); *sevk* (68); *Sevk etmek–sürmek* (19); *Ten–sevki (g.v.)* (45).

U ST *vişne* sam je Büttner stavio obje mogućnosti: *vişne~fişne*. Varijante s bezvučnim konsonantom mogu se naći i u dijalektima (*alef, fişne*, TTAS), ali je ovdje utjecaj njemačkog izgovora vjerojatno bio važniji. Isto obilježje imaju i drugi transkribirani tekstovi (npr. Georg von Ungarn, Stein, 1997: 96-97)⁴⁷.

U nekolicini riječi fonem /v/ je zapisan i kao *u*. To se događa:

- a) u slijedu *avu* u ST *Arnavut, dalkavukluk, davul, kavuk, kavun, savurmak, tavuk, tavus* te
- b) u slijedu *avC* u ST *havlamak, havruz, kavrulmak, navlun, tavla, tavşan, yavru, yavrulamak*.

U obradama transkribiranih tekstova pitanje prikazivanja /v/ kao *u* interpretirano je na nekoliko načina: kao diftongizacija (Hazai: 336), realizacija /v/ kao poluvokala (Stein, 2004: 88), ili kao problem transkripcije (Argenti: 102). Kod Büttnera se ovaj problem može promatrati kao pitanje transkripcije, jer je *u* bio uobičajen grafem fonema /v/ i u ranijim transkribiranim tekstovima (npr. Molino je fonem /v/ u inlautu pisao isključivo kao *u*). Ukoliko ga se pak promatra u okvirima utjecaja rumelijskog turskog na Büttnerov jezik, u tom se slučaju samo skupinu a) treba gledati kao diftong, budući da se slijed *avu* u rumelijskom turskom realizira kao *au* (npr. u Vidinu: *arnaut, çauş, tauq/tavuş*; u turcizmima na području Jugoslavije: *arnaut, daul/davul, kauk*, i dr. (Škaljić)), dok se o slijedu *avC* koji se i na Balkanu tako realizirao i dalje može govoriti samo kao o problemu transkripcije.

⁴⁷ U ST *kova* koju već Argenti piše kao *chouá* (Argenti: 222) prevladao je Meninskijev utjecaj: *kogha*, vul. *kofa, kufa*), pa i kod Büttnera glasi *kofa* (25). Molino pak ima *alefi* i *alefgik*, pa se u toj riječi Büttner s njim podudara.

F

Kao i fonem /v/ bilježen je samo jednim pripadajućim grafemom *f* i to u svim pozicijama u riječi, npr. *fes* (56), *csiftlük* (16), *def* (61) i dr.

Samo u jednom slučaju koristi se i grafem *ph*, pod utjecajem njemačkog jezika: *Yusuf* (Men.: nema): *Jusuph* (61).

Z

Fonem /z/ je najčešće, a pogotovo na početku riječi, bilježen grafemom *s*; podrazumijeva se da na početku riječi izgovor u tome slučaju glasi [z], dok se na kraju riječi grafem *s* i izgovara kao [s] (Duden Aussprachewörterbuch: 95). Npr.: *Sararly* (84), *jasmak* (30), *Jas* (93) (ST *yaz*)⁴⁸.

Moguće je da je na ovakav način zapisivanja (dakle da se /z/ piše kao *s*) pored njemačke grafije utjecala i inače poznata tendencija promjene *z > s* u svim položajima u riječi, na kakvu se nailazi i u drugim tekstovima sličnim ovome⁴⁹. Osim toga, i pisci talijanskog porijekla za /z/ su koristili grafeme *s*, *sz* i sl. (v. Argenti, Molino i dr.). Ipak, u Büttnerovom slučaju utjecaj njemačkog je, kako se vidi, bio tako sustavan, da se ostale utjecaje, ukoliko ih je i bilo, nema na temelju čega rekonstruirati.

Pod utjecajem nekoga nenjemačkog grafemskog sustava, sastavljač koristi i grafem *z* pri čemu podrazumijeva i obilježja fonema /z/, u svega nekoliko primjera, ali poprilično dosljedno (po ugledu na izvor iz kojega je dotične primjere preuzeo, najvjerojatnije prema Meninskom). To se dodada u ST *arz*, *arzuhal*, *az*, *aziz*, *bez*, *hazret*, *hiz*, *icazetlenmek* (?), *razi*, *saz*, *vezir*, *zerdali*, *zil*⁵⁰.

U nekoliko primjera, i opet u kombinaciji s drugim grafemima, koristi se i grafem *sz* koji je moguće protumačiti i kao Molinov utjecaj; u mađarskom se taj znak čita kao [s]⁵¹, ali u ovom se rukopisu, osim u jednom slučaju, koristi samo za /z/. Pr. ST *iz*, *öz*, *sira*, *tuzak*, *zalim*, *zikir*, *zindan*, *zirh*.

48 Usp. s: *yas* (Men.: *jas*, 5543): *Jas-rubasy* (g.v.) (98).

49 V. npr. III. U osmanskom je postojala tendencija /z/ > /s/, u prvom redu u auslautu (Neméth, 1970: 93). Promjena je poznata u dijalektima (Caferoğlu, 251).

50 Riječ *zaman* zapisana je i u arhaičnijem i u novijem obliku, pri čemu je noviji oblik zapisan sa *s*, a stariji sa *z*, što može upućivati i na različite izvore: *zaman*: *Zeman* (122); *Zeman* (122); *zeman* (99); *zemanlarde* (pl., lok.) (112); *zemanlarden* (pl., abl.) (112); *zemanys* (posv.) (54); *öile-samany* (g.v.) (70); *Sa/a/many* (posv.?) (40); *saman* (88); *Seman* (122). Nedosljednost autorova načina zapisivanja potvrđuje usporedba s natuknicom *saman*: *arman-samany* (g.v.) (39); *saman* (122); *Saman* (95); *saman* (98); *samandan* (abl.) (98); *samán-döschehy* (g.v.) (98), koju bi, da nije bilo njemačkih ekvivalenata, bilo nemoguće razlikovati od natuknice *zaman*. Ove dvije natuknice, naravno, nisu jedini primjeri u kojima se, zbog zbunjujuće grafije, riječi moglo razlikovati samo prema njemačkom prijevodu.

51 Neméth, 1970: 67.

Prema Molinu te riječi glase: *isz, os/osz, sra, salim/szalom, szndan, szrk*.

Samo u dva slučaja /z/ se bilježi grafemom *ss*, što znači da ga treba čitati kao [s]:

karadüzen (Men.: nema, v. kara 3681): karadussen (61)

kızıl (Men.: kyzyl, 3690): kyssyl alma (80); kyssyl Elmanün basch Ruhbani (g.v. (75); kyssyl (75).

O ovom fonemu u auslautu v. 2.3.6.

S

Najčešći grafem za bilježenje ovoga fonema je *s*. Tako je i na početku riječi kad se podrazumijeva da se, prema pravilima njemačkoga jezika, grafem *s* čita kao [z]. Npr.: *sabah* (71), *saboncsu* (92), itd.

Ukoliko želi naglasiti da se grafem *s* mora i pročitati kao [s], autor Rječnika zapisuje ga udvostručeno, ali i tada nedosljedno. Isti je digram poznat i u talijanskoj transkripciji (Argenti: 101), ali prednost ipak treba dati njemačkom. Npr.: *assyl* (9), *hissar* (26), *kssä* (65), *kilisse* (97).

O ovom fonemu u auslautu v. 2.3.6.

Š

Bilježen je u većini primjera grafemom *sch*, i u mnogo manjem broju grafemom *š*⁵². Prvi je iz njemačkog, a drugi se može povezati, kako se vidi, s Meninskim. Među njima nema fonološke razlike pa se često nailazi na natuknice u kojima je ista riječ zapisana na oba ova načina. Primjeri:

karşılık (Men.: karşılık, 3668): *Sehire* (dat.)–*karschilük* (10); *karşilük* (120)

muşamba (Men. nema, müsemma', 4685): *muschamba* (51); *muşamba* (117); *muşamba* (67)

şekerli (Men.: şekerlü, 2843): *schekierli* (124); *Schekierli* (124); *şekierli* (124) (sic!: različiti grafemi za isti fonem nalaze se na istoj stranici, čak i u istoj natuknici).

Ž

Fonem /ž/ prisutan je u samo jednoj natuknici, gdje je zapisan bezvučnim parnjakom /š/ u njegove dvije grafemske verzije: *sch* i *š*:

ejder (Men.: ejder, 161): *Aschder* (16); *aşder* (32).

Y

Glavni grafem ovoga fonema u anlautu je grafem *j*. U inlautu grafem *j* koristi se samo kad /y/ nije u predkonsonantskoj poziciji, i ukoliko mu ne prethodi ili ne slijedi /i/ ili /i/. Pr.: *büjümek* (12), *pujurmak* (7), *Sojunmak* (3), *Taja* (7).

52 Kvačica nad znakom u rukopisu ide nalijevo.

Ukoliko /y/ u inlautu stoji pred konsonantom, koristi se grafem *i*, npr.: aina (94), Seitin–jaghy (g.v.) (16) i dr.

Grafem *i* se u inlautu koristi i za nizove *iy*, *ÿy*, *yi* te *yÿ* (s time da se kod Büttnera /i/ uz /y/ palatalizira):

evliya (Men.: ewlijā, 549): Evlia (57)

eziyet (Men. nema): Esiet etmek~vermek (21)

hiyar (Men.: chyjār, 1982): hiar (28); hiar turchisy (g.v.) (28); hiar (54)

tayin (Men.: tæ'jin, 1265): Tain (93); Tain–ekmeghi (g.v.) (28)

geyik (Men.: g'ejik', g'eik', 4119): gheik (58)

halayik (Men.: chælāik, 1972): halaik (31)

kayik (Men.: kajak, 3605): kaik (72); kaik–köprüsü (g.v.) (86).

U auslautu je *i* jedini grafem fonema /y/.

H, X

U cijelom Rječniku za oba ova fonema koristi se grafem *h*. U svega desetak riječi oba su ova fonema zapisana i kao *ch*. Npr.:

hainlik (Men.: chāinlyk, 1851): Chainlük etmek (109); hajinlük (115)

hisim (Men.: chysm feu chysým, 1905): hyssym (110); Hyssum/chyssym (9)

huy (Men.: chūj, 1980): Chui (60); chui (60); Hui (6); hui (72)

ihitiyar (Men.: ychtyjār, 94): Ichtiar (7)

mih (Men.: mych, 5068): mch (59); mchyna (posv., dat.) (59), te u ST *nahoşluk*, *tasdik* (*tabkik*), *tabdikletmek* (?), *tahdiklik* (?).

Po navedenim bi se riječima reklo da *ch* uglavnom stoji na mjestu spiranta /x/, međutim to se, kako je rečeno, događa samo u ovih nekoliko riječi, dok ga u ostalima piše kao *h*, npr. u ST *halk*, *hasta*, *haber* itd.

Kako se vidi u ST *hisim*, Büttner je vjerojatno mislio da se u istoj riječi mogu koristiti oba grafema: *Hyssum/chyssym* (9). Za razliku od njega, Meninski je razliku između *ch* i *h* opisao⁵³ te je na njoj uspostavio i razliku između regularnog i *vulgarnog* jezika, npr. u:

hav (Men.: chaw, vul. haw, 1850): csohanün havini (g.v., ak.) (104), ili: *halu* (Men.: chāli, vul. hāli, 1844): hallü (100).

53 Razliku među njima objasnio je na sljedeći način: “ch – Mora se izgovoriti malo jače nego *ch* kod Poljaka, a ipak ne s onakvim piskom i reskošću s kakvima svoje *ch* izgovaraju Nijemci, nego tako da se taj jaki dah potegnut iz dubine grla slobodnije ispusti prije (ili bez) stiskanja usta.

h – Treba se izgovarati s osjetnim izdahom (hakom), kao u poljskim, njemačkim i nekim francuskim izgovorima (glasovima)” (Meninski, nepag., iz uvoda).

Možda se kod Büttnera činjenicu da je prevladao *h* treba gledati i iz toga kuta. Zanimljivo je i to da se *ch* pojavljuje u dvije riječi koje pripadaju europskom kulturnom krugu:

Hristos (Men. nema): Christosun Tevabileri (g.v.) (10)

leh (Men.: leh, 4211): lech–mevlekety (76).

U takvim se riječima i inače češće jave grafemi koji pripadaju europskim jezicima (npr. *c* kao grafem fonema /k/ i sl.). Moguće je da i u gore navedenim riječima *ch* treba promatrati samo kao utjecaj strane grafije, uveden bez namjere da se ukaže na razliku u glasovnoj vrijednosti između ova dva fonema.

U nekoliko dolje navedenih riječi u usporedbi s Meninskim na mjestu očekivanoga *h* stoje *k* i *g*, u ST *ahlat*, *anahtar*, *baḥçe*, *baḥçeci*, *baḥçwan*, *baḥşiş*, *bahusus*, *muhtaç*, *narh/nark*, *perhiz*, *pıhtı*, *sabtiyan*, *tahta*, *zirh*.

I ovdje se uglavnom radi o /x/, međutim, za Büttnerovu je transkripciju vjerojatno bio presudniji utjecaj Molina, kod kojega te riječi nalazimo kao: *anakdarci*, *bakca*, *baghs-cisc*, *nargh*, *pkti*, *sakdyan*, *takta*, *szrk*⁵⁴.

Dž

Gotovo da bi se moglo reći da je izbor grafema kojima se zapisuje ovaj fonem identičan grafemima za fonem /č/, i samo je u nekoliko primjera jasno da je autor bio svjestan razlike među njima, što se može vidjeti prema minimalnim parovima:

čan (Men.: čiaŋ, 1554): Csank (52); Csank–dili (g.v.) (52); csank (52); csank (86); csankcsighas (dem.) (86); Csank–sessi (g.v.) (49); csank–kulesi (g.v.) (52)

can (Men.: ġiān, 1563): ġian vermek (20); ġian (49); ġian (91); ġiandr (imek) (101).

Inače je, kao i /č/, i /dž/ bilježen najčešće grafemom *cs*, pr:

cuma (Men.: ġium-aʿ, 1652): csumaa ghiün (g.v.?) (46);

cumbur (Men.: ġiümhür, 1654): Csumhur (10), itd.

Njemu slijedi grafem *ġi*, odnosno *ġ*⁵⁵ kojemu u riječi, osim u nekoliko primjera, uvijek slijedi vokal /i/. Može se pretpostaviti da je zapisivač samo u ovom slučaju prepoznao i u zapisivanju pokazao osobine turskog fonema /dž/. Npr.:

canlı (Men.: ġianlü, 1568): ġianly (18)

cansız (Men.: ġiānsyz, 1567): Csan–sys (63); ġiansys (111)

54 I kod Argentija kojemu je digraf *ch* bio između ostalih i grafem fonema /h/ i /x/, u nekoliko riječi umjesto *ch* stoji *c* (*anactargi*, *macrúm*, *tactá* (taht, dat.) i dr.); prema Adamoviću *h* je “ispušten”, ali je glasovna vrijednost grafema i dalje jednaka (/h/ odnosno /x/) (Argenti: 96).

55 Kvačica nad znakom u rukopisu ide nalijevo.

acemi (Men.: æ'gemī, 3223): aĝiamy (112); hatschamy (72)

incil (Men.: inĝil, 448): Inĝil (40); Inschil (111)

cüce (Men.: ĝiüĝe, 1673): csüĝe (125).

Kao i /č/, i /dž/ se zapisuje grafemom *tsch*. Pr.:

gece (Men.: g'ĝe, vul. g'ĝe, 4110): guecse (110); Guescenys (posv.) (54); guetsche (107); guetsche–fassyly–schenlighi (g.v.) (2); guetsche–bekcsisy (g.v.) (72); guetsche–kullughu (g.v.) (72); Guetsche–kušu (g.v.) (40); guetsche–takiasy (g.v.) (72).

U jednom slučaju koristi i trigraf *csj*:

ilca (Men.: iliĝe, 609): Licsja (15).

Č

Zapisivanje ovoga fonema i njegova zvučnog parnjaka /dž/ Büttneru je očigledno predstavljalo velik problem. Ipak, za razliku od pitanja vezanih uz transkripciju npr. fonema /p/ i /b/, sve nedoumice vezane uz /č/ i /dž/ uglavnom se mogu objasniti činjenicom da je autor rječnika Nijemac. Fonem /č/ najčešće je bilježen grafemom *cs*, pr.: csikmak (1), alcsak (31), secsmek (12), havucs (81).

Njemu po učestalosti slijedi grafem *ĝ*, a ukoliko je riječ u rječniku spomenuta više puta, vidi se da varijanta s ovim grafemom najčešće nije jedini zapisivačev izbor. Pr.:

ačlık (Men.: ačlyk, 64): aĝlük (60)

inatçı (Men.: y'nādci, 3335): Inadĝi (31)

ziyaretçi (Men.: zijāretci, 2495): Siaretcsi (117); Siaretĝi (76); Siaretçi (76).

U nekoliko primjera javlja se i grafem *č⁵⁶*, također kombiniran s ostalim grafemima ovoga fonema:

çift (Men.: čift, 1624): csift (75); Csift (76); Csift sürmek (6); čift (75)

çiftçi (Men.: čiftci, 1624): Csiftci (6)

çiftçilik (Men.: čiftçilik, 1625): Csiftçilik (6)

elçi (Men.: elci, 384; ilci, vul. elci, 605): Elci (11); Elci (2); Elci (37); Elcsi naminde (g.v., lok.) (102); Elcsi (123)

elçilik (Men.: ilçilik, 605): Elcsilük (24); Elçilük (2).

Ponekad se čini da je i sam autor rječnika htio svratiti pozornost na vlastitu nedosljednost odnosno nesigurnost, ili ukazati na različite mogućnosti zapisivanja: tako na 23. stranici leksem *çiçek* zapisuje na sljedeće načine: csicsek (23); čiček (23); csiček (23); Csičeklenmek (23).

⁵⁶ U rukopisu je kvačica nad ovim slovom okrenuta ulijevo. Büttner je ovaj grafem vjerojatno preuzeo od Meninskog.

Na nekoliko mjesta koristi i grafem *tsch*, dosljedno u ST *haç*, te u nekoliko spomena ST *içmek* i *kaç*.

Grafem *cz* u cijelom se Rječniku dosljedno koristi u samo jednoj riječi:

Nemçe (Men.: nemçe, etiam nemfe, 5257): Nemcze dilinden (g.v., abl.) (31); Nemcze (100); nemcze (31); nemczedr (imek) (101).

Jednako se tako i grafem *ki* koristi na samo jednom mjestu:

çaycı (Men. nema, v. *çay I*): kiaiçsi furuni (g.v.) (15).

Slijed *csj*, kao i kod /dž/, koristi u samo jednoj riječi:

nöbetçi (Men.: newbetçi, nöbetçi, 5271): nöbecsji (ak.) degchischdürmek (4).

Hemze i ‘ayn

Konsonant hemze u Rječniku se bilježi:

- a) kao *v*: *sual* (Men.: süäl, 2697): suval (78); Suvaletmek (17);
- b) znakom ‘naglasaka’: *ceza* (Men.: çezâ, 1608): csesâ (75); ğesa vermek–etmek (19); ğesâ vermek (5); *sefa* (Men.: fæfâ, 2962): Sefa (54); Sefâ (54).

Konsonant ‘ayn zapisuje se na sljedeće načine:

- a) udvojenim grafemom odnosno sekundarnom dužinom vokala: *cuma* (Men.: ğium-æ’, 1652): csumaa ghiün (g.v.?) (46);
- b) kao *h*: u svim spomenima ST *saat* i *taâm*, te u nekoliko sljedećih:
 - sanat* (Men.: fæn-æ’t, 2992): sennahat (51)
 - şairlik* (Men.: şâ-y’r, 2750): Schahirlük (79)
 - şeriat* (Men.: şerī-æ’t, 2809): Scherahat (50); Scherahat (79); Scherahat–jeri–evi (g.v.) (79); Scherat kesmek (38); Scheher–scherat (g.v.) (96);
- c) kao *v*: *dua* (Men.: du-a’, 2086): Duva Etmek (21); Din–Duvasy (g.v.) (52); duvany (posv., ak.) (73); Duvasy (posv.) (52);
- d) kao diftong:
 - mimar* (Men.: mi’mâr, 4780): meimar (16)
 - mimarlık* (Men.: mi’mârlyk, 4780): meimarlık (16).

U cijelom rukopisu grafem *x* nalazi se u samo jednom primjeru:

saksağan (Men.: saksyghan, 2633): Saxegan (7)⁵⁷.

57 K tome, grafemom *x* počinju riječi kojima bi u hrvatskom prijevodu osnova bila *kršćan-*, ali se u tim primjerima korištenje toga znaka može prije svega protumačiti činjenicom da je autor pripadnik kršćanskog (i crkvenoga) kruga (pr.: *Xtian Dinini* (g.v., ak.) (20)).

2.2.3. Vokali

a	a
e	e
i	i
ĩ	y, ø (ĩ, ü, e, ö, u, a)
o	o
ö	ö, o (?), eu ⁵⁸
u	u
ü	ü, u (?)

Prepoznavanje vokala nije Büttneru predstavljalo problem, a činjenica da je preko njemačkog jezika poznao vokale ö i ü daje mu dodatnu vrijednost u odnosu na druge transkribirane tekstove. Stoga su i slučajevi kad su /ø/ i /ü/ zamijenjeni svojim velarnim ekvivalentima pitanje na koje se odgovori ne trebaju tražiti samo u okviru sustava transkripcije.

Jedini vokal koji je imao više grafema jest /i/. Grafem koji sigurno pripada ovom fonemu je *y*; jednako tako, i na mjestima gdje je grafem ispustio nesumnjivo se radi o fonemu /i/. Budući da razlog uvođenja ostalih grafema za ovaj fonem nije samo grafijski nego i fonetsko-fonološki, o tome će se više govoriti u fonologiji.

Grafemom *y* prikazuje se u svim pozicijama u riječi:

ıslık (Men. nema): *yslük* (123); *yslük* (61)

biçak (Men.: *biçiak*, 711): *bycsaghün arcasy* (g.v.) (89); *bycsaghün–aghsy* (g.v.) (89); *bycsak* (70); *csep–bycsaghy* (g.v.) (100); *bycsak–aghsy* (g.v.) (70);

cadı (Men.: *ğiädü*, *ğiädi*, 1543): *csady* (58), itd.

Nultim grafemom u korijenskim morfemima bilježi se najčešće uz sonante /r/, /l/, /m/ i /n/, te uz /s/⁵⁹, najčešće u poziciji kad /i/ prethodi /k/ ili /f/, npr.:

uz /r/:

şadırvan (Men.: *şadırwân*, 2743): *şadrvan* (95); *schadrvan* (80)

kır (Men.: *kyr*, 3822): *kr* (36); *kr* (74); *kyrr* (43)

fırça (Men.: *furçia*, 3490): *Frcsá* (26)

uz /n/:

fındık (Men.: *funduk*, 3551): *fndük* (56)

kın (Men.: *kyn*, 3764): *kn* (47); *kn* (86)

58 Grafem *eu* vjerojatno je preuzet iz Holdermannove gramatike, a ST *dört* (-) je jedina riječ u kojoj se pojavljuje.

59 Isto je primijećeno i u drugim transkribiranim tekstovima, npr. kod Palinića uz /n/, /l/ i /r/ (Adamović, 1996: 17).

uz /l/:

kılık (Men. nema): klyk (96)

kılmak (Men.: kylmak, 3753): klmak (21); kyllmak (7)

uz /m/:

mih (Men.: mych, 5068): mch (59); mchyna (posv., dat.) (59)

uz /s/ odnosno [s]:

fıslamak (Men. nema, fyfıldamak, 3522): fslamak (123)

fıstık (Men.: fıtyk, fıftuk&fustak, 3520): Fstyk (44)

kısa (Men.: kyffæ, 3711): kssá (65)

kız (Men.: kyz, 3823): Ics–kösy (g.v.) (27); kösün (posv.) (102); ks bosmak (85);

ks bosucusu (61); ks (61); ks–kartasch (97); kys–evlat (102).

Ponekad se čini da Büttner i nije nastojao na uspostavljanju distinkcije u zapisivanju ovoga fonema, tako npr. na str. 22 u natuknicama pisanim jedna ispod druge koristi različite načine bilježenja:

Bewegen. kmültatmak. kmültanmak.

Bewegung. kymültanisch.

Za dužinu vokala ili upućivanje na naglasak Büttner je na nekoliko mjesta uveo znakove *á* i *é*.

Na znak *á* nailazimo (nedosljedno) u sljedećim pozicijama:

a) u riječima u kojima je autor smatrao potrebnim upozoriti na naglasak na drugom (zadnjem) slogu:

ada (Men.: ada, 107): ada (110); adá (61)

fırça (Men.: furčia, 3490): Frçsá (26)

kızak (Men.: kyzak, 3688): ksák (88)

kısrak (Men.: kyfrak, 3694): ksrák (99); kysrak (71)

mızrak (Men.: mizrak, 4599): msrák (94); mysrak (66)

sıra (Men.: fyra, 2731; Men.: ardysyra, 138): Szra (79); szrá (79); Szrá (68)

saman (Men.: faman, 2986): arman–samany (g.v.) (39); saman (122); Saman (95); saman (98); samandan (abl.) (98); samán–döschehy (g.v.) (98).

b) ukazivanje na dužinu sloga:

belá (Men.: belá, 868): bela (113); bela (37); bela (86); belá (86); beladen (abl.) (106); belai (ak.) (33); Belaja/e (dat.) (117)

cefa (Men.: ğefâ, 1623): Csefâ etmek (21); ğefâ etmek (106); csefa etmek (75)

zerdali (Men.: zerdälü, vul. zerdelü, 2440): zerdály (4).

Na dužinu vokala upućeno je i u sljedećem primjeru:

lâle (Men.: lâle, 4134; læ'le, 4180): lahale (104).

U svim ostalim riječima, osim ovdje navedenih, dužinu vokala ne bilježi.

c) za konsonant hemze, odnosno dužinu sloga:

ceza (Men.: ğezā, 1608): csesá (75); ğesa vermek–etmek (19); ğesá vermek (5);

sefa (Men.: fæfā, 2962): Sefa (54); Sefá (54).

I znak *é* u nekoliko riječi ukazuje na naglašenost zadnjeg sloga:

çizme (Men.: çizme, 1612): Csismé (97)

kahve (Men.: kæhwet, kæhwe, 3815): Cafée (123); Cafeé–ibriki (g.v.) (62); Cave–agcsesy (g.v.) (103)⁶⁰

köse (Men.: k’ofe, k’öfe, 4078): kössé (113)

vade (Men.: wæ’det, , wæ’dē, 5390): vadé (100); vade (99).

2.3. Fonetsko-fonološki opis i promjene: konsonanti

Za razliku od promjena vokala koje se nerijetko identične nalaze i u Crnomorju ili u zapadnorumelijskom turskom, promjene i obilježja konsonanata Büttnerovoga turskog, ukoliko i imaju potvrdu u turskim dijalektima, teže je geografski odrediti nekim područjem; nalaze se po cijeloj Anadoliji. Puno se rjeđe nalaze u dijalektima, pa se uglavnom trebaju tumačiti kao promjene koje su rezultat prilagodbe turskog jezika neturskim govornicima.

Kod Büttnera se tako kod konsonanata primjećuje tendencija spirantizacije koja je uglavnom uvjetovana utjecajem njemačkog jezika (npr. nč > nš, k > h, itd.). Kako se i kod transkripcije vidjelo, u Büttnerovom se turskom sustavnost može lakše primijetiti u onim segmentima koji su uvjetovani njemačkim jezikom, nego turskim, što je i razumljivo s obzirom na to da njegov turski nije bio prirodan jezik, nego idiolekt koji je velikim dijelom temeljen na pisanim izvorima i određenim dijelom svojstven samo Büttneru (i, eventualno, školi u kojoj ga je učio). Unatoč tome, analizom konsonanata mogu se ustanoviti osnovne crte njegova jezika, a to su i djelomična bliskost sa zapadnorumelijskim turskim, i upućenost u razvoj turskog jezika područja Istanbula koja se nije mogla formirati samo na temelju Molina i Meninskog (što se najjasnije vidi u analizi /g/ i /ɣ/ u odnosu na ST /ğ/).

Neke od navedenih promjena za koje se može pretpostaviti da su uzrokovane neznanjem ili i opet utjecajem njemačkog jezika nije bilo moguće interpretirati, pa je svrha njihova izdvajanja samo nada da će se i za njih jednom naći zadovoljavajuće objašnjenje.

U analizi se nastojalo svaku promjenu provjeriti i kod Meninskog, Molina i u TTAS (ekvivalent iz rječnika Meninskog nalazi se uz svaku natuknicu iz ST pisanu kurzivom). Ukoliko su ekvivalenti kod Molina jednaki Büttnerovim, stavljeni su u

⁶⁰ Moguće je da je u ovoj riječi prevladao naglasak iz nekog europskog jezika.